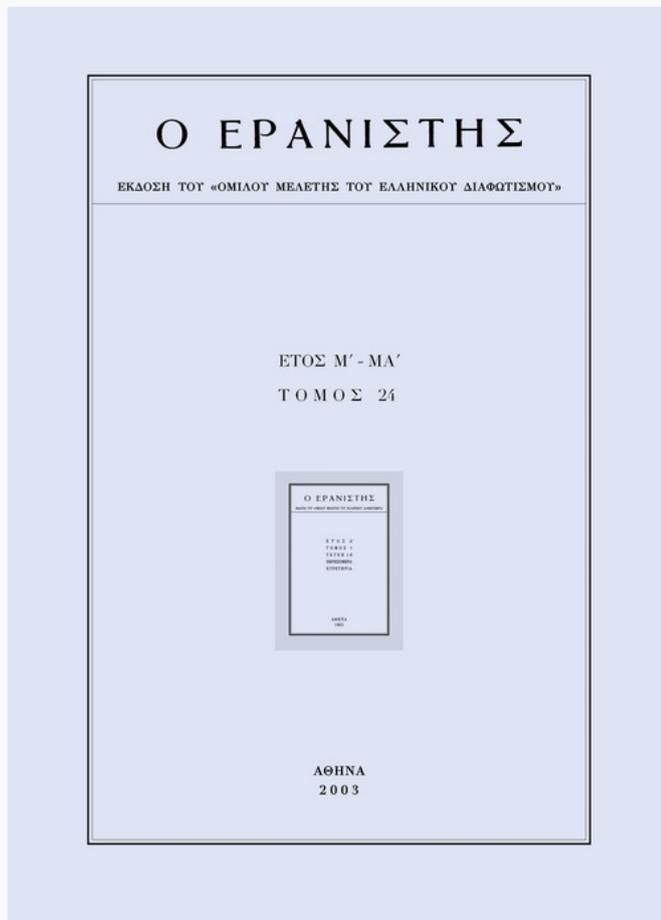


## The Gleaner

Vol 24 (2003)



Μια επιστολή σχετικά με τους Έλληνες της Βεγγάλης

Βασίλειος Ν. Μακρίδης

doi: [10.12681/er.19](https://doi.org/10.12681/er.19)

### To cite this article:

Μακρίδης Β. Ν. (2003). Μια επιστολή σχετικά με τους Έλληνες της Βεγγάλης. *The Gleaner*, 24, 214-222. <https://doi.org/10.12681/er.19>

τισμό αρκαδικής τάσης· επομένως τα όσα έχει επισημάνει ο Γιώργος Βελουδής για τη νεοελληνική πρόσληψη του Γκέσνερ καθόλου δεν ανατρέπονται.<sup>6</sup>

Άλλωστε ο Μποιάτζής κινείται σαφώς στον χώρο του βιεννέζικου κοραϊσμού· το όνομα του («τιμημένου γέροντα») αναφέρεται ρητά στον σύντομο πρόλογο, και μάλιστα οι εργασίες του Κοραή συνδέονται με τον Γερμανό ποιητή και φιλόσοφο Johann Christoph Gottsched (1700-1766), ο οποίος, όσο μπόρεσα να διαπιστώσω, είχε υποστηρίξει με φανατισμό τις κλασικιστικές τάσεις.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

## ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΒΕΓΓΑΛΗΣ

Η ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΟΥ μεγάλου Σανσκριτο-Αγγλο-Ελληνικού λεξικού του Δημητρίου Γαλανού (1760-1833)<sup>1</sup> έφερε ξανά στην επιφάνεια τὸ θέμα τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς μιᾶς σχετικῆ ἀγνωστῆς πλευρᾶς τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς στὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα. Τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν τῆς περιόδου τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐπικεντρώνεται κυρίως στὴν ἑλληνικὴ διασπορὰ τῆς κεντροδυτικῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποία βεβαίως εἶναι ἡ πολυπληθέστερη καὶ ἡ σημαντικότερη. Ἀλλὰ ἔτσι παραβλέπεται συχνὰ ἡ πνευματικὴ δράση ἄλλων τμημάτων τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀμελητέας σημασίας, ὅπως αὐτὴ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Βεγγάλης, ἡ ὁποία στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα ἀναφέρεται ὅτι ἀριθμοῦσε περίπου 120 οἰκογένειες.<sup>2</sup> Συγκεκριμένα, οἱ πρωτοπόροι μεταφραστικὲς καὶ λεξικογραφικὲς συμβολὲς τοῦ Γαλανοῦ στὴν ἰνδολογία εἶχαν καὶ συνεχίζουν νὰ ἔχουν μεγάλη σημασία. Ἀπόδειξη τούτου ἀποτελεῖ ἡ διεθνὴς ἀναγνώρισή τους

6. Γ. Βελουδής, «Η παρουσία του Salomon Gessner στη λογοτεχνία του ελληνικού Διαφωτισμοῦ», *Ο Ερανιστής* 11 (1974 [=1980]), 23-24· τώρα καὶ στον τόμο *Αναφορές*, Αθήνα 1983, σ. 11-29. Από τη βιβλιογραφία του Σπυρίδωνα Δε Βιάζης εντόπισα το άρθρο του («Σολομών Γέσνερ»), στο περιοδικό της Πάτρας *Σωκράτης*, τχ 8 (1882)· το ίδιο ὅμως το περιοδικό δὲν μπόρεσα νὰ το εντοπίσω σε κάποια βιβλιοθήκη.

1. Βλ. Δ. Γαλανός, *Λεξικὸ Σανσκριτικῆς - Ἀγγλικῆς - Ἑλληνικῆς / Lexicon Sanskrit - English - Greek*. Ἔκδοση τοῦ Ἑλληνο-Ἰνδικοῦ Συνδέσμου, Ἀθήνα 2001 (μὲ εἰσαγωγικὰ κείμενα τῶν Β. Βιτσαξή, S. A. Schulz καὶ Κ. Μητσάκη).

2. Βλ. Demetrios Th. Vassiliades, *The Greeks in India. A Survey in Philosophical Understanding*, Νέο Δελχί 2000, σ. 162.

ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα (π.χ. ἀπὸ τὸν Albrecht Weber, 1825–1901) μέχρι καὶ σήμερα ἀπὸ τὴν ἰνδολογικὴ ἐπιστημονικὴ κοινότητα.<sup>3</sup> Σημαντικὸς παραμένει στὸ χῶρο αὐτὸ καὶ ὁ ρόλος τοῦ πολυμήχανου πλοιάρχου Νικολάου Κεφαλά (1763–1850) ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, ἀσχέτως ἂν τὸ ἔργο του στὸ χῶρο τῆς ἰνδολογίας —συγκεκριμένα ἢ μετὰφραση τῶν Ρητῶν τοῦ Cānakya καὶ ἢ ἐκδοσὴ τους μαζὶ με ἰταλικὴ μετὰφραση στὴ Ρώμη τὸ 1825— ἔχει τύχει σημαντικῆς ἀμφισβήτησης καὶ θεωρεῖται ὅτι προέρχεται βασικὰ ἀπὸ τὸν Γαλανό.<sup>4</sup>

Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ διασπορὰ στὴν περιοχὴ τῆς Βεγγάλης, κυρίως τῆς Καλκούτας (Calcutta) καὶ τῆς Δάκκας (Dhaka/Dacca, στὸ σημερινὸ Bangladesh),<sup>5</sup> ἢ ὅποια προῆλθε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ Ἑλληνες τῆς Φιλιππούπολης καὶ Ἀδριανούπολης, εἶναι γνωστὰ ἀρκετὰ πράγματα ἀπὸ διάφορες μέχρι σήμερα μελέτες.<sup>6</sup> Πρόσφατα μάλιστα κυκλοφόρησε στὴν Ἰνδία τὸ ἰδιαίτερα χρήσιμο ἔργο τοῦ Δημητρίου Θ. Βασιλειάδη, ἐνὸς ἰνδολόγου, σχε-

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ C. Vogel, *Indian Lexicography*, Βισμπάντεν 1979, σ. 367–368. Ἄπὸ τὴ σχετικὰ ἐκτενὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Γαλανό βλ. κυρίως Siegfried A. Schulz, «Demetrios Galanos (1760–1833): A Greek Indologist», *Journal of the American Oriental Society* 89/2 (1969), 339–356· M. Burgi-Kyriazi, *Démétrios Galanos. Enigme de la renaissance orientale*, Παρίσι 1984· τῆς ἴδιας, «Demetrios Galanos – Myth and Reality», *Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Ὁρ. Καλογήρου* [Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], *Θεσσαλονίκη* 1992, σ. 475–485.

4. Βλ. Vassiliades, *The Greeks in India*, ὁ.π., σ. 140–142. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ εἶχε ἐγείρει πάντως κάποιες ἀμφιβολίες παλαιότερα ὁ Σ. Δ. Λουκάτος, «Ἐπτανησιακὴ προσφορά εἰς τὴν νεοελληνικὴν Ἰνδολογίαν», *Πρακτικὰ Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου (23–29 Σεπτεμβρίου 1965)*, τ. Β', Ἀθήνα 1969, σ. 69–93· βλ. καὶ τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνες καὶ Φιλέλληνες τῶν Ἰνδιῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν*, Ἀθήνα 1965, σ. 48–55, καὶ Burgi-Kyriazi, *Démétrios Galanos*, ὁ.π., σ. 47–50.

5. Βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη τῆς Helen Abadzi, «The Dhaka University Gravestones and the Greek Community», *Journal of the Asiatic Society of Bangladesh* 40/1 (1995), 101–116, ὅπου ἐξετάζονται ἐννέα ταφόπλακες Ἑλλήνων ποὺ ἀπεβίωσαν στὴ Δάκα καὶ σώζονται σήμερα μέσα σ' ἓνα περίπτερο σὲ σχῆμα ἀρχαίου ναοῦ, στὸν περίβολο τοῦ πανεπιστημίου. Στὸ ἀέτωμα τοῦ περιπτέρου, τὸ ὅποιο τὸ 1997 ἐπισκευάστηκε με δαπάνη τῆς ἑλληνικῆς κυβέερνησης, σώζεται ἢ ἐπιγραφὴ: «Μακάριοι οὐς ἐξελέξω καὶ προσελεύθω». Τὸ 1998 ἀνακαλύφθηκε καὶ μία ἀκόμη ταφόπλακα Ἑλληνα μετανάστη ἀπὸ τὴν Τήνη· βλ. σχετικὰ Ἐλένη Ἀμπατζῆ - Μανουῆλ Τασούλας, *Ἰνδοπροετῶν ἀποκάλυψη. Ἀπὸ τὴν Ἰνδία τοῦ ἐξωτισμοῦ στὴ λαϊκὴ μούσα τῶν Ἑλλήνων*, Ἀθήνα χ.χ. [1998], σ. 62, 131, 136–137. Βλ. ἐπίσης Κ. Χαλβατζάκης-Βελλάδιος, «Τὸ ἑλληνικὸ μνημεῖο τῆς Ντάκκα», *Νέα Ἐστία* 1167 (1976), 242–245 [=τοῦ ἴδιου, *Πόντιοι στὴ Ἰνδία*, *Θεσσαλονίκη* 1989, σ. 17–20]· Vassiliades, *The Greeks in India*, ὁ.π., σ. 27–28, 164–165.

6. Βλ. μεταξὺ ἄλλων Λουκάτος, *Ἑλληνες καὶ Φιλέλληνες*, ὁ.π., κυρίως σ. 16–47 καὶ πρὸ πρόσφατα, P. B. Norris, *Ulysses in the Raj*, Λονδίνο 1992, σ. 14–33, 78–108.

τικά με την ελληνική παρουσία στην Ίνδία από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στο έργο αυτό γίνεται εκτενώς λόγος για τον Γαλανό και το έργο του, για τις ελληνικές κοινότητες στη Βεγγάλη και για τις νεότερες συμβολές των Ελλήνων στην ινδολογία.<sup>7</sup>

Σκοπός του παρόντος παρασχολήματος είναι η παρουσίαση μιᾶς επιστολής σχετικά με την ελληνική κοινότητα τῆς Βεγγάλης, ἡ ὁποία γράφτηκε ἀπὸ τὸν πρωτοπαπὰ Διονύσιο Γεωργίου ἀπὸ τὴν Καλκούτα καὶ στάλθηκε πρὸς τὸν Ἀγγλο ἐπίσκοπο τῆς πόλης αὐτῆς καὶ ποιητὴ Reginald Heber (1783-1826). Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐντόπισα σὲ μιὰ βιογραφία τοῦ ἐπισκόπου, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε μετὰ τὸ θάνατό του ἀπὸ τὴ σύζυγό του Amelia.<sup>8</sup> Ἡ ἄγνοια προφανῶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ὀδήγησε στὴν ἀναδημοσίευσή της με ἀρκετὰ ἀβλεπτήματα. Ἡ ἴδια ἐπιστολὴ ἀναδημοσιεύτηκε στὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ σὲ πολὺ καλῦτερη μορφή, μαζὶ με γερμανικὴ μετάφραση τὸ 1831 ἀπὸ τὸν Friedrich Krohn σὲ μιὰ ἐκλογή κειμένων γιὰ τὸν Heber βασισμένων στὸ ἔργο του *Narrative of a Journey through the Upper Provinces of India, from Calcutta to Bombay, 1824-1825 (with Notes upon Ceylon); an Account of a Journey to Madras and the Southern Provinces, 1826; and Letters Written in India* (ed. by Amelia Heber, τ. 1-2, Λονδίνο 1828) καὶ στὴν παραπάνω βιογραφία του.<sup>9</sup> Στὴν ἀνατύπωση τῆς ἐπιστολῆς ποὺ ἀκολουθεῖ λήφθηκαν ὑπόψη καὶ οἱ δύο παραπάνω ἐκδόσεις της, ἐνῶ ἔγιναν σιωπηρὰ καὶ κάποιες ἐπεμβάσεις, παρότι δὲν εἶχαμε στὴ διάθεσή μας τὸ πρωτότυπο γιὰ μιὰ πιὸ ἀξιόπιστη ἔκδοση. Παράλληλα με τὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση, στὴν παραπάνω βιογραφία δημοσιεύτηκε καὶ μιὰ ἀγγλικὴ μετάφραση τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποία ἔκανε ὁ Rev. H. D. Leeves, πρῶτος τῆς British and Foreign Bible Society στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολὴ με σκοπὸ τὴ διάδοση τῆς Ἀγίας Γραφῆς σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση καὶ ὁ ὁποῖος φυσικὰ γνῶριζε πολὺ καλὰ τὴ νέα ἑλληνικὴ.<sup>10</sup> Στὴ συνέχεια ἀναδημοσιεύεται ἀρχικὰ ἡ ἐν λόγω ἐπιστολή:

7. Βλ. Vassiliades, *The Greeks in India*, ὁ.π., σ. 138-195.

8. *The Life of Reginald Heber, D.D. Lord Bishop of Calcutta. By his Widow. With Selections from his Correspondence, Unpublished Poems, and Private Papers; Together with a Journal of his Tour in Norway, Sweden, Russia, Hungary and Germany, and a History of the Cossaks. In two Volumes*, τ. II, Λονδίνο 1830, σ. 216.

9. Βλ. F. Krohn (ἔκδ.), *Reginald Heber's, Lordbischofs von Calcutta, Leben und Nachrichten über Indien nebst einem Abrisse der Geschichte des Christentums in Indien*, τ. I, Βερολίνο 1831, σ. 285-287.

10. *The Life of Reginald Heber*, ὁ.π., τ. II, σ. 216-217. Ἐκεῖ σημειώνεται ἐπίσης ὅτι τὸ 1829 ὁ Leeves εἶχε ἐπιστρέψει στὴν Κέρκυρα με σκοπὸ νὰ διαδώσει καὶ νὰ ἐμπεδώσει περαιτέρω τὸ εἰδικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τῆς Βιβλικῆς Ἐταιρείας, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζεται στὰ Ἴονια νησιά. Ἐπρόκειτο, ἄλλωστε, γιὰ ἕναν ἰκανότατο προτεστάντη ἱεραπόστολο με ποικίλη δράση στὸν ἐλληνικὸ χῶρο κατὰ τὴν περίοδο 1820-1845 καὶ καλὸ γνῶστη τῆς ψυχολογίας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς τότε κατάστασής του.

Τῷ πανιερολογιωτάτῳ Τῷ καὶ σεβασμιωτάτῳ μοι δεσπότῃ, τῷ κατὰ  
πνεῦμά μοι Πατρί, Κυρίῳ Ῥεγινάλδῳ Ἐπισκόπῳ Καλκουτταίῳ.  
Προσκυνή(σεις). [ἢ Προσκύνη(σεις)].

Τὴν ὑμετέραν πανιερολογιότητα ταπεινῶς προσκυνῶ, ἀσπαζόμενος  
εὐλαβῶς τὴν σεβασμίαν μοι αὐτῆς δεξιάν.

Ἡ ἐντεῦθεν ἀναχώρησις τῆς σῆς μοι σεβασμίας κεφαλῆς, δέσποτά μου  
πανιερολογιώτατέ μοι, ἐπροξένησεν ἄλγος ἐπ' ἄλγει καὶ ἀσθένειαν ἐπ' ἀσθε-  
νεία· διὰ τοῦτο καὶ δέομαι τῶν σῶν εὐχῶν τῶν ἐθάδων τοῦ δυσωπεῖν τὸν θεόν.

Ὁ ἐπιφέρων τὸ ταπεινόν μου γράμμα ἐστὶν ὁ Ἱερός τῆς ἐν Δάκκῃ  
Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, τοῦνομα Βενιαμίν, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀξίαν  
ὀνομάζεται ἀρχιμανδρίτης. Ἴδοις δ' ἂν αὐτὸν εὐμενέσιν ὀφθαλμοῖς, ὁμοίως  
καὶ τοὺς ὁμογενεῖς μου ἅπαντας· ἐρῶμένως διαβιώης καὶ εὐδαιμονῶν, Πά-  
τερ σεβασμιώτατέ μοι.

Ὁ σὸς δοῦλος, ὁ Πρωτοπαπᾶς,  
Διονύσιος Γεωργίου.

Ὁ λειτουργὸς ἱερεὺς τῆς ἐν Καλκούττῃ ἐκκλησίας Κυρ. Ἀμβρόσιος  
προσφέρει δι' ἐμοῦ τὰς ταπεινὰς προσκυνήσεις, ὁμοίως καὶ ὁ Κυρ. Ἰωάν.  
Λουκάς, καὶ ὁ Κυρ. Κοτ. Πανταζῆς, τῇ σῇ μοι πανιερολογιότητι.

Ἐν Καλκούττῃ,  
τῇ 8ῃ τοῦ Ἰουλίου, 1824.

Ἡ δὲ ἀγγλικὴ τῆς μετάφραση ἀπὸ τὸν Leeves εἶχε ὡς ἀκολούθως:

*To the most learned and reverend Lord, my spiritual Father, Lord  
Reginald, Bishop of Calcutta. With respectful salutations.*

*I humbly salute your learned and reverend person, respectfully  
embracing your venerable right hand.*

*The departure from hence of your by me venerated head, my learned  
and Reverend Lord, occasioned sorrow upon sorrow, and infirmity upon  
infirmity, wherefore I entreat your prayers, which are accustomed to  
propitiate God.*

*The bearer of my humble letter is the priest of the Greek Church in  
Dacca, Benjamin by name; in ecclesiastical rank he has the title of  
Archimandrite. May you behold him with favourable eyes, and in like  
manner all my compatriots. May you pass through life in health and  
prosperity, my most venerable father.*

*Your Servant,  
the Protopapas  
Dionysius Georgius.*

Βλ. σχετικὰ Γ. Δ. Μεταλληνός, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν  
Νεοελληνικὴν*, Ἀθήνα 1977, σ. 184–185 καὶ passim.

*The priest, who ministers in the Church at Calcutta, presents, through me, humble salutation; as do, in like manner, Mr. John Lucas, and Mr. Constantine Pantazes, to your reverend and learned person.*

*In Calcutta,  
the 8th of July, 1824.*

Προχωρώντας στο σχολιασμό τῆς ἐπιστολῆς, ἃς σημειωθεῖ ἀρχικά ὅτι ὁ Heber, μετὰ τὴν ἀφιξή του στὴν Καλκούτα τὸν Ὀκτώβριο 1823, ἀνέλαβε τὰ ἐπισκοπικά του καθήκοντα καὶ ἔμεινε ἐκεῖ μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1824 γιὰ τὴν τακτοποίηση διαφόρων ἐκκρεμοτήτων. Στις 15 Ἰουνίου 1824 ξεκίνησε τὸ ταξίδι του γιὰ τὴ Βόρεια Ἰνδία μὲ πρῶτο σταθμὸ τὴ Δάκα, ὅπου ἔφθασε στὶς 3 Ἰουλίου.<sup>11</sup> Ἐπομένως, οἱ χρονολογίες αὐτὲς ταιριάζουν ἀπόλυτα μὲ τὸ γράμμα τοῦ Διονυσίου, τὸ ὁποῖο εἶχε σταλεῖ στὴ Δάκα στὶς 8 Ἰουλίου ἀπὸ τὴν Καλκούτα. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του ὁ Heber ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς διάφορες ἐθνικὲς κοινότητες τῆς περιοχῆς, μεταξὺ ἄλλων δὲ καὶ γιὰ τὴν ἑλληνική, γιὰ τὴν ὁποία οἱ εἰδήσεις του εἶναι ἐνδιαφέρουσες.<sup>12</sup> Στις ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1824 ὁ Heber ἔφθασε στὸ Benares, ὅπου παρέμεινε γιὰ μίαν ἐβδομάδα<sup>13</sup> καὶ ὅπου συνάντησε προσωπικὰ τὸν Γαλανό, γιὰ τὸν ὁποῖο μᾶς ἀφῆσε μιὰ πολὺ χαρακτηριστικὴ περιγραφή.<sup>14</sup> Ἐπομένως, δὲν φαίνονται παράδοξες οἱ ἐπαφές του μὲ τοὺς ὀρθόδοξους κληρικούς τῆς περιοχῆς καὶ μὲ ἐπιφανῆ μέλη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Καλκούτας, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται ρητὰ στὴν ἀνωτέρω ἐπιστολή. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ μιὰ ἀναφορὰ στὸν Ἄγγλο ἐπίσκοπο τῆς Καλκούτας, ὁ ὁποῖος τὸ 1824 προσέφερε 200 λίρες ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα στὸ πλαίσιο τῆς Φιλελληνικῆς Ἐταιρείας τῆς Καλκούτας.<sup>15</sup> Ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς ἦταν ὁ Heber,<sup>16</sup> ὁ ὁποῖος ἦταν μέλος τῆς ἐν λόγω Ἐταιρείας.<sup>17</sup> Χαρακτηριστικὸ

11. Βλ. M. A. Laird (ἔκδ.), *Bishop Heber in Northern India. Selections from Heber's Journal*, Cambridge 1971, σ. 27, 29.

12. Βλ. π.χ. R. Heber, *Narrative of a Journey through the Upper Provinces of India, from Calcutta to Bombay, 1824-1825 (with Notes upon Ceylon); an Account of a Journey to Madras and the Southern Provinces, 1826; and Letters Written in India* (Λονδῖνο 1828), τ. 1, Λονδῖνο 1844, σ. 92, 96.

13. Laird, *Bishop Heber*, ὁ.π., σ. 30.

14. Βλ. Heber, *Narrative*, ὁ.π., τ. 1, σ. 186-187.

15. Βλ. σχετικὰ Λουκάτος, *Ἑλλήνες καὶ Φιλέλληνες*, ὁ.π., σ. 56-88.

16. Ὁ Λουκάτος (ὁ.π., σ. 38 ὑποσ. 1 καὶ σ. 60-61, 64, 99-100) ὑποθέτει ὅτι ἐπρόκειτο μᾶλλον γιὰ τὸν Ἄγγλο ἐπίσκοπο Θωμά, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναπτύξει πολὺ καλὲς σχέσεις μὲ τὸν ὀρθόδοξο ἱερέα Γρηγόριο τὸν Σίφνιο στὴ Δάκα (1812-1817). Ἡ Φιλελληνικὴ Ἐταιρεία τῆς Καλκούτας ὅμως εἶχε συσταθεῖ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 καὶ ἐπίσκοπος τῆς πόλης ἦταν τότε ὁ Heber.

17. Βλ. Norris, *Ulysses*, ὁ.π., σ. 84-85.

εἶναι ἐπίσης ὅτι ὁ Heber εἶχε δείξει κάποιες φορές ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς Ἑλληγες μετανάστες καὶ σὲ παλαιότερα ταξίδια του στὸ ἐξωτερικό, ὅπως τὸ 1806 ὅταν ἀναφέρθηκε στοὺς Ἑλληγες τοῦ Taganrog καὶ τῆς νότιας Ρωσίας.<sup>18</sup>

Ἡ ἐπιδίωξη γιὰ ἐπαφὲς μὲ τὸν ἰσχυρὸ αὐτὸν ἐκκλησιαστικὸ ἄνδρα τῆς περιοχῆς ἀποτελοῦσε προφανῶς ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν ἐκεῖ ἐλληνικὴ κοινότητα, ἣ ὁποία, πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ, εἶχε ταλαιπωρηθεῖ ἀπὸ ἐσωτερικὴ κρίση καὶ ἐπακλόουθο σχίσμα. Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ εἶχε ἀνέλθει τὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία στὴν Ἰνδία, τὴν ὁποία καὶ τροφοδοτοῦσε μὲ κληρικούς.<sup>19</sup> Μεταξὺ αὐτῶν βρέθηκε ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1777 καὶ ὁ Ναθαναήλ ὁ Σίφνιος (1736-1810), ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τελικὰ ὡς προσεστῶς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀφῆσε ἐξαιρετικὲς ἐντυπώσεις στοὺς Ἑλληγες μετανάστες, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Γαλανοῦ. Ἀργότερα ὅμως ὁ Ναθαναήλ κατηγορήθηκε ἀπὸ Σιναῖτες ὅτι ἐγκατέλειψε τὴν Ὀρθοδοξία, γι' αὐτὸ στάληκε ὡς ἀντικαταστάτης του, τὸ 1792, ὁ ἱερέας Διονύσιος Γεωργίου ἀπὸ τὰ Μουδανιά. Ὁ τελευταῖος ἔκανε ἀρνητικὲς ἀναφορὲς γιὰ τὸν Ναθαναήλ στοὺς ἐκκλησιαστικούς προϊσταμένους του, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν τελικὰ στὴν καθάρεση τοῦ Ναθαναήλ. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὅμως δὲν ἔγινε ἀποδεκτὸ ἀπὸ τοὺς Ἑλληγες μετανάστες, οἱ ὁποῖοι ἐκτιμοῦσαν πολὺ τὸν Ναθαναήλ καὶ δὲν ἀποδέχθηκαν ποτὲ τὸν Διονύσιο, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἀρνητικότετη περιγραφή τοῦ Γαλανοῦ ἦταν «ὄ ὄντως Διόνυσος, ὁ βάρβαρος καὶ τῷ λόγῳ καὶ τῷ τρόπῳ, καὶ ἠτίμασε τὸ γένος ἡμῶν πρὸς πάντα τὰ γένη, καὶ πρὸς πάσας τὰς τῆς Καλκούττας Ἑκκλησίας».<sup>20</sup> Ὅμως τὰ πραγματικὰ αἷτια τῆς ἐριδας εἶχαν μᾶλλον νὰ κάνουν μὲ συγκεκριμένους ἀπαιτήσεις τῆς μονῆς Σινᾶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληγες τῶν Ἰνδιῶν, τίς ὁποῖες οὔτε αὐτοὶ οὔτε καὶ ὁ Ναθαναήλ εἶχαν ἀποδεχθεῖ. Ὁ τελευταῖος ἐπέστρεψε τελικὰ στὴ Δάκα, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε τὸ 1810 ἀσκώντας τὰ ἱερατικά του καθήκοντα καὶ ὄντας ἀποδεκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ Ἑλληγες. Ὡστόσο μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προκλήθηκε ἐσωτερικὸς διχασμὸς στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα, ἣ ὁποία ἀπὸ τὸ 1793 ὡς τὸ 1812 στὴν πραγματικὴ στεροῦνταν τίς ὑπηρεσίες ἐνὸς κανονικοῦ ἀλλὰ συνάμα καὶ γενικῶς ἀποδεκτοῦ ἱερέα. Κατόπιν κοινῆς αἰτήσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Καλκούττας καὶ τῆς Δάκας στὶς 13 Δεκεμβρίου 1811 τόσο πρὸς τὴ μονὴ Σινᾶ ὅσο καὶ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως γιὰ λύση τοῦ προβλήματος, ἣ ἐλληνικὴ κοινότητα βρέθηκε τελικὰ νὰ ἔχει δύο ἱερεῖς ἀπὸ τὸ

18. Βλ. *The Life of Reginald Heber*, ὅ.π., τ. I, Λονδίνο 1830, σ. 216, 217, 221, 241, 262.

19. Βλ. Λουκάτος, *Ἑλληγες καὶ Φιλέλληγες*, ὅ.π., σ. 27-28.

20. Βλ. τὴ σχετικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γρηγόριο τὸν Σίφνιο, Ἡλ. Τανταλίδης (ἐκδ.), *Ἰνδικὴ ἀλληλογραφία. Ἡ τοῦ Γρηγορίου Ἱερομονάχου, Ἀρχιμανδρίτου καὶ Ἱεροκλήρου τοῦ Σιφνίου, ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν Ἰνδίᾳ μετὰ τινῶν ἀπαντήσεων καὶ τινῶν αὐτοῦ ἐκκλησιαστικῶν ὁμιλιῶν*, Κωνσταντινούπολη 1852, σ. 3 (ἐπιστολὴ 4).

1812 και μετά:<sup>21</sup> τὸν ἀρχιμανδρίτη Βενιαμὶν ἀπὸ τὸ Σινᾶ (Καλκούτα) καὶ τὸν Γρηγόριο τὸν Σίφνιο (περ. 1780-1825) ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος εἶχε πολὺ καλὲς σχέσεις μὲ τὸν Γαλανό.<sup>22</sup> Ὁ Γρηγόριος ἄφησε πολὺ καλὲς ἐντυπώσεις στὴν Ἰνδία, εἶχε στενὲς ἐπαφὲς μὲ τὸν πρῶτο Ἀγγλο ἐπίσκοπο τῆς Καλκούτας (1814-1822), Thomas Fanshaw Middleton,<sup>23</sup> καὶ συνεργάστηκε μὲ τὸν Βενιαμὶν<sup>24</sup> μέχρι τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ Δάκα στὰ μέσα τοῦ 1817, παρότι ἀρχικὰ οἱ Σιναῖτες εἶχαν ἀπαγορεύσει στὸν Βενιαμὶν νὰ τὸν ἀποδεχθεῖ.<sup>25</sup> Ὁ διαλλακτικὸς χαρακτήρας τοῦ Γρηγορίου φαίνεται καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη μεσολαβητικὴ του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γαλανό μὲ σκοπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τοῦ τελευταίου μὲ κάποιον ἱερέα Διονύσιο.<sup>26</sup> Παρότι εἶναι πολὺ πιθανὸν ἀπὸ τὴν ὅλη συνάφεια νὰ ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἀναφερθέντα Διονύσιο, ἡ ταύτιση αὐτὴ δὲν εἶναι σίγουρη, διότι μαρτυρεῖται τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ παρουσία ἑνὸς ἀκόμη ἱερέα ὀνόματι Διονυσίου μὲ προβληματικὴ δράση στὴν περιοχὴ.<sup>27</sup>

Τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς πάντως, δηλαδὴ τὸ 1824, οἱ Ἕλληνας τῶν Ἰνδιῶν ἀνῆκαν καθαρὰ στὴ δικαιοδοσίᾳ τῆς μονῆς Σινᾶ καὶ προφανῶς οἱ προηγούμενες διαμάχες εἶχαν ξεπεραστεῖ. Ὁ ἀποστολέας τῆς ἐπιστολῆς ποὺ ἀναφέραμε, Διονύσιος Γεωργίου, παρέμεινε καὶ ἀπεβίωσε τελικὰ στὴν Καλκούτα τὸ 1829. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι εἶχε τύχει παλαιότερα τῆς εὐμένειας τοῦ Heber καὶ ὅτι εἶχε προσκληθεῖ —μαζὶ μὲ διαφόρους ἄλλους (π.χ. Ἀρμενίους)— σὲ δεῖπνο τῶν ἀγγλικανῶν κληρικῶν κατὰ τὴν ἐπίσκεψή τοῦ Heber στὴ Δάκα.<sup>28</sup> Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ φανέρωνε τὴ γενικότερη ἐκτίμησή ἀπὸ τὸ μὴ ὀρθόδοξο περιβάλλον τῆς περιοχῆς πρὸς τὸ πρόσωπό του ὡς παλαιοῦ μέλους τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς κοινότητος. Προφανῶς, ὁ Διονύσιος δὲν μπορούσε νὰ παρευρεθεῖ στὸ δεῖπνο αὐτό, γι' αὐτὸ καὶ ἔστειλε τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ μὲ τὸν ἀρχιμανδρίτη Βενιαμὶν ὡς

21. Ὁ Γρηγόριος ὁ Σίφνιος μνημονεῖ τὸ γεγονός αὐτὸ χαρακτηριστικὰ: *ἀνθ' ὅτου ἐδέησε τούτοις ἵνα δύο ἱερεῖς ἔχουεν, ὧν ὁ ἕτερος ἐγώ, τῶν ἐν Δάκκᾳ καὶ περίξ τὴν προστασίαν λαχών, τούτοις δι' ὅλης ζωῆς θείας λειτουργίας μὴ ἀρροασαμένους* (Τανταλίδης, ὁ.π., σ. 45).

22. Βλ. τὴν ἐκτενὴ τους ἀλληλογραφία, Τανταλίδης, ὁ.π., σ. 3-22, 52-53 (ἐπιστολὲς 4-18 καὶ 46).

23. Βλ. τὴ σχετικὴ ἀλληλογραφία μαζὶ του, Τανταλίδης, ὁ.π., σ. 23-24, 49-50 (ἐπιστολὲς 20-23 καὶ 44).

24. Βλ. μιὰ σχετικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Βενιαμὶν, Τανταλίδης, ὁ.π., σ. 31 (ἐπιστολὴ 32).

25. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτά, βλ. Λουκάτος, *Ἕλληνες καὶ Φιλέλληνες*, ὁ.π., σ. 29-37· Norris, *Ulysses*, ὁ.π., σ. 34-45.

26. Βλ. Τανταλίδης, *Ἰνδικὴ ἀλληλογραφία*, ὁ.π., σ. 11-15 (ἐπιστολὴ 12).

27. Βλ. Λουκάτος, *Ἕλληνες καὶ Φιλέλληνες*, ὁ.π., σ. 34-35, ὑποσ. 3.

28. *The Life of Reginald Heber*, ὁ.π., τ. II, σ. 216.

ἀντιπρόσωπό του, γιὰ τὸν ὁποῖο ζήτησε παράλληλα τὴν εὐμένεια τοῦ Heber. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Βενιαμὶν ποὺ ἀναφέρεται πιὸ πάνω, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἀναχώρησή τοῦ Γρηγορίου τοῦ Σιφνίου εἶχε ἀναλάβει τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα στὴ Δάκα μέχρι τὸ 1832. Τέλος, ὁ ἀναφερόμενος στὸ ὑστερόγραφο ἱερέας τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας στὴν Καλκούτα ἦταν ὁ Ἀμβρόσιος Γκιμουσχαναλῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε σταλεῖ ἀρχικὰ ἀπὸ τὴ μονὴ Σινᾶ στὶς 21 Ἰουλίου 1817 γιὰ νὰ ἀντικαταστήσει τὸν Γρηγόριο στὴ Δάκα.<sup>29</sup> Στὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴ πάντως ἀναφέρεται σαφῶς ὅτι τὸ 1824 ὁ μὲν Βενιαμὶν λειτουργοῦσε στὴ Δάκα, ὁ δὲ Ἀμβρόσιος στὴν Καλκούτα.

Στὸ ὑστερόγραφο ἀναφέρονται ἀκόμη καὶ τὰ ὀνόματα δύο ἐπιφανῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Καλκούτας ποὺ διαβίβαζαν ἐπίσης τοὺς χαιρετισμοὺς τοὺς στὸν Heber. Ἐπρόκειτο ἀρχικὰ γιὰ τὸν Ἰωάννη Λουκά, ἐπίτροπο τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας στὴν Καλκούτα, ὅπου εἶχε δραστηριοποιηθεῖ ἐμπορικὰ μαζὶ μὲ ἄλλους συγγενεῖς του, καὶ σημαντικὸ παράγοντα τῆς ἐκεῖ κοινότητος.<sup>30</sup> Ὁ δεῦτερος ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Πανταζῆς (1770-1842), πλούσιος ἔμπορος καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, ποὺ εἶχε ὅμως μετοικήσει στὴν Ἰνδία ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη καὶ εἶχε ἀναδειχθεῖ σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους παράγοντες στὴν Καλκούτα καὶ πρόεδρο ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν τῆς ἐκεῖ κοινότητος.<sup>31</sup> Παράλληλα, ὁ Πανταζῆς ἦταν καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς πλέον ἔμπιστους φίλους τοῦ Γαλανοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε μείνει ἀρχικὰ στὸ σπίτι του στὴν Καλκούτα (1786-1792) διδάσκοντας τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἔχοντας ἀρχίσει ἀπὸ τότε νὰ μαθαίνει διάφορες τοπικὲς καὶ ἄλλες γλῶσσες συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς σανσκριτικῆς. Ἄλλωστε, διαμέσου τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Πανταζῆ στὴν Κωνσταντινούπολη, Κων. Γ. Μανδραζόγλου, εἶχε ἀρχικὰ πληροφορηθεῖ ὁ Γαλανὸς γιὰ τὴν ἀνάγκη ἑνὸς δασκάλου τῆς ἑλληνικῆς στὴν Καλκούτα καὶ εἶχε ἀποτολήσει τὸ μακρὸν ταξίδι γιὰ τὴν Ἰνδία. Ὁ Γαλανὸς ἔζησε ἀργότερα μὲ ἄνεση στὸ Benares (1793-1833), ἔχοντας ἐπενδύσει τὰ ἀρχικὰ του κέρδη καὶ ἔχοντας λάβει παράλληλα σημαντικὴ βοήθεια ἀπὸ τὸν Πανταζῆ.<sup>32</sup> Ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ φιλία μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν συνεχίστηκε ἀμείωτη μέχρι τὸ θάνατο τοῦ Γαλανοῦ,<sup>33</sup> δοθέντος ὅτι ὁ Πανταζῆς ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Γαλανὸ ὡς

29. Λουκάτος, *Ἑλληγες καὶ Φιλέλληγες*, ὅ.π., σ. 38.

30. Βλ. Τανταλίδης, *Ἰνδικὴ ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 2 (ἐπιστολὲς 2 καὶ 3) καὶ σ. 50-52 (ἐπιστολὴ 45)· Norris, *Ulysses*, ὅ.π., σ. 85, 198.

31. Βλ. Λουκάτος, *Ἑλληγες καὶ Φιλέλληγες*, ὅ.π., σ. 22-24· Norris, *Ulysses*, ὅ.π., σ. 83-84, 200. Βλ. καὶ μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πανταζῆ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Σιφνίου, Τανταλίδης, *Ἰνδικὴ ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 32 (ἐπιστολὴ 34).

32. Βλ. Vassiliades, *The Greeks in India*, ὅ.π., σ. 152, ὑποσ. 8.

33. Βλ. ὀρισμένες μαρτυρίες στὸ *Δημητρίου Γαλανοῦ, Ἀθηναίου, Ἰνδικῶν Μεταφράσεων Πρόδρομος* [...], ἔκδοσις Γ. Κ. Τυπάλδου / Γ. Ἀποστολίδου, Ἀθήνα 1845, σ. ιθ', κδ', κέ', κστ'.

ἐκτελεστής τῆς διαθήκης του, ἐνῶ φρόντισε ἐπιμελῶς καὶ γιὰ τὰ κατάλοιπα τοῦ φίλου του.<sup>34</sup>

Ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἐλαχιστότατο δεῖγμα ἀπὸ τὸ πλουσιότατο, σημαντικότερο καὶ μέχρι σήμερα ἀναξιοποίητο ἀρχεῖο ἀντικὸ γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Βεγγάλης, τὸ ὁποῖο εἶναι φυσικὰ διασκορπισμένο σὲ πολλὰ μέρη. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ (περ. 50.000 σελίδες ἐγγράφων) συγκεντρώθηκε μὲ τὴ φροντίδα τοῦ π. Κωνσταντῖνου Χαλβατζάκη, τοῦ Ἑλλήνα ἐφημέριου στὴν Καλκούτα, καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας στὸ Νέο Δελχί μεταφέρθηκε στὴν Ἑλλάδα καὶ συγκεκριμένα σὲ ἀποθῆκες τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970.<sup>35</sup> Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦταν ἡ μελλοντικὴ συστηματικὴ του ἀξιοποίηση.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΑΗΣ

## ΚΟΡΑΤΚΑ ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΑ [B']

### Ὁ παραφραστὴς τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλιόδωρου (1843)

Η ΠΑΡΑΦΡΑΣΙΣ ΤΩΝ Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιόδωρου, Σμύρνη 1843 —κατὰ λήγαναι στὰ «Κοραϊκὰ παραλειπόμενα» τοῦ προηγούμενου τόμου τοῦ Ἑρανιστῆ— περιμένει ἀκόμη νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνώνυμου συντάκτη τῆς ποὺ δὲν εἶναι βέβαια ὁ Κοραῆς, ὅπως θεωρήθηκε παλαιότερα καὶ ὑποστηρίχθηκε ξανὰ τελευταῖα.<sup>1</sup> Τὸ λογικὸ θὰ ἦταν νὰ τὸν ἀναζητήσουμε στὸν κύκλο τῶν σμυρναίων λογίων τῆς ἐποχῆς. Ἀλλωστε στὴ χρηματικὴ βοήθεια τῶν σμυρναίων συνδρομητῶν βασίστηκε κατεξοχὴν ὁ ἐκδότης τοῦ βιβλίου γιὰ νὰ φέροι εἰς πέρας τὸ τυπογραφικὸ ἐγχείρημα.<sup>2</sup> Παρότι θὰ μπορούσαν νὰ διατυπωθοῦν ὀρισμένες πιθανές ὑποθέσεις ὡς πρὸς αὐτό, ἡ ἐντόπιση στὸ μεταξὺ μιᾶς ἐπώνυμης ἀγγελίας στὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες Ἀθηνᾶ καὶ Αἰὼν τοῦ 1842 μὲ τὴν ὁποία ζητεῖται συνδρομὴ γιὰ τὴ δημοσί-

34. Γιὰ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα βλ. Burgi-Kyriazi, *Démétrios Galanos*, ὁ.π., σ. 126-140. Βλ. καὶ *Δημητρίου Γαλανοῦ, Ἀθηναίου, Ἰνδικῶν Μεταφράσεων Πρόδρομος* [...], σ. κζ'-κθ', ὅπου καὶ ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς διαθήκης τοῦ Γαλανοῦ.

35. Βλ. Κ. Χαλβατζάκης-Βελλάδιος, «Τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα τῶν Ἑλλήνων τῶν Ἰνδιῶν», *Νέα Ἑστία* 1115 (1975), 1077-1084 [=τοῦ ἴδιου, *Πόντιοι στὶς Ἰνδίες*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 5-16].

1. Ὁ Ἑρανιστῆς 23 (2001), 308.

2. Ἀπὸ τοὺς 188 συνδρομητῆς τοῦ βιβλίου οἱ 152 ἔχουν καταγραφεῖ στὴ Σμύρνη καὶ οἱ ὑπόλοιποι στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Σάμο.